

CONTENTS

ARTICLES

- 547 *Marie Kubínová*: Self - reflexion of the creative subject and the theme of a word
- 573 *Marcella Husová*: Czech Literary Thought and Hungarian Reality at the Close of the Nineteenth Century
- 582 *Jana Hoffmannová*: Dialogic Structure of the *Milá sedmi loupežníků*
- 594 *Jaroslav Med*: Miloš Dvořák - a type of a Critic
- 615 *Aleš Kopriva*: On Kundera's Irony and Joking

REVIEW ESSAYS

- 623 *Petr Mareš*: An Introduction into Contemporary Theories of Literature
- 627 *Jan Lehár*: A Monograph on Dalí-mil
- 633 *Bronislava Volková*: Poetics of Emotional Signs in Modern Poetry

REVIEWS

- 645 *Jaroslava Janáčková*: Roman Jakobson and Bohemia
- 647 *Jiří Urbanec*: Literature Between the Wars
- 649 *Aleš Haman*: Czech Literature in an American Journal
- 650 *Pavel Vašák*: Loci Communes
- 652 *Marie Zachová*: A Conference on Božena Němcová
- 654 More Views on Polák's Česká literatura

česká ROČNÍK 40 literatura

ÚSTAV PRO ČESKOU A SVĚTOVOU
LITERATURU

6

1992

ISSN 0009-0468

ADL, Emanuel

1928 *Válka Čechů s Němci* (Praha: Čin)

RIEGER, Jiří

1974 „Kdo byl autorem Dalimilovy kroniky?“, *Theologická revue* 7, 1974, str. 15-19

1976 „Doslov k otázkám literární činnosti Vojtěcha Rařků“, *Theologická revue* 9, 1976, str. 109-114

SLAVÍK, Jan

1948 *Vznik českého národa 2. Národ a města* (Praha: Nakladatelství Pokrok)

ŠIMÁK, J.V.

1932 „Kdo skládal kroniku tř. Dalimila?“, *Český časopis historický* 38, 1932, str. 358-364

1938 „Hynek Žák z Dubé, či Havel z Lemberka?“, *Časopis Společnosti přátel starozitnosti* 46, 1938, str. 112-115

ŠUSTA, Josef

1919 *Dvě knihy českých dějin 2. Počátky lucemburské* (Praha: Nákladem České akademie věd a umění)

1939 *Král cizinec, České dějiny II/2* (Praha: Jan Laichter)

ŠVÁB, Miloslav

1966 *Prology a epilogy v české předhusitské literatuře* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství)

TUREK, Rudolf

1974 „K otázce autorství Dalimilovy kroniky“, *Theologická revue* 7, 1974, str. 55

BRONISLAVA VOLKOVÁ

Poetika emotivních znaků v díle moderních básníků

Následující studie je pokusem o charakterizaci básnických typů na základě analýzy emotivní struktury textu. Pro tento studii jsem vybrala básnická díla v odstupu přibližně deseti let básníků různých typů, pokud možno charakteristických pro danou dekádu české poezie. Začnu s rozbojem básně Březinové z přelomu století *Slyším v duši*, a tedy s charakterizací symbolického užití emotivních znaků, dále budu analyzovat básně Šramkovu *Sám a sám* jako příklad senzualismu raného dvacátého století, dále básně Seifertovu *Víno a čas* jako příklad poetického období dvacátých let, z Nezvalovy tvorby jsem vybrala úryvek z *Absolutního hrobaře* poetiky surrealistickej let třicátých, dále jako příklad let čtyřicátých jsem vybrala Kolářovu básně *Nožem skla oddělili nebe touhy*, a konečně z padesátých let Holanovu *K poezii*.

Vzhledem k tomu, že se jedná o tak rozdílné básnické typy i období, bylo obtížné najít jednotící hledisko při výběru jednotlivých básní. Pro studii jsem zvolila básně vyjadřující obecný postoj autora ke světu, tedy básně „filozofující“ s tematikou plynutí času a lidské identity. Emotivní znaky jsou, jak jsem ukázala v knize *Emotive Signs in Language* (1987) a v řadě dalších studií o povaze emotivního znamenání a vyjadřování, úzce spojeny se znaky hodnotícími. Proto analýzou emotivních znaků a jejich poměru ke znakům nociálním či konceptuálním je možno charakterizovat celkový postoj autora k tématu, celkové jeho naladění vůči světu. Ovšem z analýzy jediné básně daného autora nelze dělat široké závěry o jeho díle jako celku. K takovým závěrům by bylo zapotřebí analýzy mnoha básní jednotlivého autora. Tato studie má tedy spíše úlohu experimentální, chce zjistit, jakého typu obecné informace můžeme nalézt, díváme-li se na poezii z tohoto hlediska, jak je možné na tomto základě srovnávat poetiky různých básníků a básnických směrů a konečně chce pokusem o vymezení textových znaků a zmapováním sémantických komponent přispět k textové analýze poezie.

Moderní poezie má spletitý charakter vnitřně-jazykových významů, jež nemají nutně přímý vztah k realitě. Přesto vycházíme z předpokladu, že každé básnické dílo či komplexní znak, ať už jednočlánková báseň či sbírka, představuje jistý postoj autora ke světu. Tento postoj je nejlépe definován právě komplexem emotivních významů vyjádřených daným komplexním znakem, jelikož postoj či citové stavby jsou soubojem dílčích hodnocení prezentovaných jevů. Hodnocení sama jsou v podstatě pouhé intelektualizace a zobecnění citových dojmů autora. Vzhledem k tomu, že jakékoli vidění světa je zabarveno podle citového stavu vědomí autora, považuji tuto informaci při interpretaci díla za klíčovou.

1. Otakar Březina, gigant českého symbolismu, nezaslouženě neznámý americkému čtenáři, napsal svou první překrásnou sbírku *Tajemné dálky* v devadesátých letech minulého století na samém prahu vývoje moderního básnictví. Je znám svou širokou a komplexní syntaxí, hudebností verše, jazykovými inovacemi a filozoficko-metaphyzickým postojem ke světu, jemuž nechybí hloubka ani šíře. Z jeho sbírky jsem vybrala báseň *Slyším v duši*.

Když slunce zpívalo, tys na svůj nástroj nesáh,
jen pod mým bodnutím krev tryskla tónů tvých;
tvá ruka v křečech jen zahřímaла po klávesách
jak v noci úzkosti na dveře umlčených.

Klam vonný polibků ti z jarních růží nevál,
jen ptáků jižní tah a ironický let;
když oblak úrodný nad krajinou se sléval,
svou dlaň jsem nastavil a tvář jsem přikryl svět.

Před zrakem duše tvé jsem utkal závoj žití,
svít záře tajemné jak rosa prýští v něm,
když žízní práhl jsi, tvým snům jen dal jsem pít,
však jejich žádostí tvé rety spálil jsem.

Když slunce zpívalo, tys na svůj nástroj nesáh,
mě barvy rozložil jen prizmem slzí svých;
tvá ruka v křečích jen zahřměla po klávesách
jak v noci úzkosti na dvěře umalených.

A zpupný roj tvých včel, jenž z mého ulét úle,
ze stromu dutého jsem kouřem vyhnal zpět;
tvé dny jsem uvěznil a sugescí své vůle
tvých písni zahořkl jsem mízu, dech a květ.

(Básnické spisy, 1975: 62)

Základní emotivní rámec básně je dán rozdvojením básníkovy osobnosti, jež je vyjádřeno pravidelným kontrastováním zájmen první a druhé osoby. Toto pravidelné kontrastování, jež je systematicky rozvito do paralelismů opakujících se ve všech pěti strofách básně, vytváří základní textový znak, jenž je možno definovat jako Exc (Contr) Emph, neboť excitátor (tj. emotivní znak expresivního charakteru, přímo vyjadřující danou emoci; s vnitřní formou či podpůrným významem kontrastovým; samotná emoce vyjádřená tímto způsobem pak má zdůrazňující charakter, tj. danému opakování jevu se připisuje citová důležitost). Tato citová důležitost tak vytváří základní ladění básně. Nyní přístupme k rozboru toho, čemu básník připisuje tuto citovou důležitost. Pokusím se text rozložit do dalších textových znaků vymezencích jednotným emotivním významem. *Když slunce zpívalo* Exc(Contr) Ev+ (emotivita tohoto znaku je dána ozvláštněním vyplývajícím z metaforického vyjádření daného jevu, tj. paradigmatickým kontrastem mezi přímým a přeneseným významem slov). *Tys na svůj nástroj nesáh* Exc (Contr) Ev- (emotivita dána kontrastem jak paradigmatickým, tak syntagmatickým, implikované hodnocení je na rozdíl od předešlého znaku však negativní). Předobný kontrast Ev+ a Ev- se opakuje v dalších dvou verších, avšak jeho intenzita je postupně stupňována. *Bodnutí a krev* vytryska má oproti prvnímu „hladkému“ verši implikaci násilí, v křečích a zahřměla přidává jasný intenzívní význam k hodnotícímu kontrastu. Poslední verš strofy kromě metafore na dvěře umalených opět uklidňuje hladinu emoce převažujícím konceptuálním vyjádřením daných negativních emocí *noc úzkosti* Conc Ev- umalených Conc Ev-.

První strofa tak obsahuje naprostou převahu excitativních emotivních znaků nad konceptuálními a negativními nad pozitivními. Děj je vztažen k sobě a vyjadřuje negativní postoj básníka k sobě samému, tedy jakousi výčitku. *Klam vonný polibků* je Exc se složitou pojmovou strukturou a s charakterem ambivalentním, Exc Ev+. *Jarních růží* je Exc Ev+, jež je vzhledem negováno slovem *nevál* Exc Ev-; *ptáků jižní tah a ironický let* jsou oba Exc Ev-; třetí verš celý tvoří Exc Ev+, jenž kontrastuje s veršem čtvrtým, Exc Ev-. Druhá strofa na rozdíl od

první neobsahuje žádné významy intenzívní. Negativní významy opět jednoznačně převažují nad pozitivními.

Před zrakem duše tvé považuji za emotivní znak ozvláštnějící. Exc Part, závoj žití je opět Exc Ev-, druhý verš této strofy kupodivu obsahuje dva Exc Ev+ svít záře tajemné a rosa prýští. Poslední dva verše vytvářejí složitý komplex Exc Ev+ a Exc Ev- významů. *Snům dal jsem pít* je +, však jejich žádostí tvé rety spálil jsem je -, tj. to, co se ve třetím verši jeví jako pozitivní, obrací se v negativní ve čtvrtém. Dva ze znaků mají intenzívní charakter v daném kontextu: žízní práhl jsi a spálil jsem. Rovina emotivní nasycenosti je přes složitou konceptuální strukturu tedy opět velmi vysoká.

Čtvrtá strofa je z velké části opakováním sloky první, s výjimkou druhého verše, který opět obsahuje dva Exc Ev- vytvářející jeden globální Exc Ev-.

Pátá strofa je charakterizována složitou ambivalentností znaku *zpupný roj* včel Exc Ev±, dále negativním Exc kouřem vyhnal zpět, negativním Exc tvé dny jsem uvěznil, negativním Exc tvých písni zahořkl jsem mízu, dech a květ. Paralelismus mízu, dech a květ obsahuje navíc komponentu emfatickou, a vytváří tak úspěšnou pointu básně, jež tvrdošíjně opakuje tutéž výčitku sobě na několika rovinách. Celá báseň může být charakterizována jako Exc Ev- Emph. Záustavá však na čtenáři, zda melancholické ladění básně bude interpretovat pro sebe negativně, či pozitivně. Na druhé straně, vzhledem k tomu, že základní tóninou této básně je lítost, považuji za správnou identifikaci globálního znaku jakožto negativního. Obrazy básně tvoří složitá sdružení komponent a hrají prominentní úlohu. Excitátory jsou tak vytvářeny pojmově velmi složitě. Avšak silný důraz na metafoře, charakteristický pro symbolismus, způsobuje vysokou citovou nasycenosť básně.

2. Fráňa Šrámek je oblíbeným básníkem počátku dvacátého století. Okouzluje svou měkkostí, rozpoutaným lyrismem a zvláštní kombinací vroucnosti s melancholičností. Jeho sbírka Splav je dodnes živá a patří k významným čtenářským zájatkům českého publiku. Z ní jsme vybrali k analýze báseň *Sám a sám*. Už titul básně prozrazuje melancholické ladění básníkovo a je Exc Int Emph, tedy realita samoty je v něm zdůrazněna a zároveň kvalifikována emotivním způsobem.

To nebyl já, však kdosi ve mně,
já jitra jednoho byl jako dokořán
a kdosi vyšel, zpívajc si jemně
neznámou píseň, píseň jiné země,
mne opouštěl, jak jinam touhou hnán,
mne opouštěl, mne opouštěl.

Když ve mně žil, když se mnou žil,
já o něm nevěděl. Ted', když mne opustil,
nač ruku vložím, vždycky cítím bled,
že dva jsme, dva jsme dříve nesli,
a sedlat chci-li, bych vyjel v boží svět,
kůň jen jeden smutní u mých jeslí.

Z prázdného místa na okraji džbánu,
žeh jehož vína míří teď vyhojí,
z bolesti věší, dostanu-li ránu,
a z ticha hroznějšího, když je po boji,

ted' toho poznávám, jenž v pokoji
mne opustil, mne opustil.

(*Splav* 1977:30)

Báseň Šrámkova se nápadně podobá básni Březinově svým tématem. Jde o téma dvojnictví, a tedy o otázku identity. I celkové citové ladění básně je podobné. Jde o básni pouze tříslakovou, avšak sloky jsou delší, a tak její rozsah je rovněž vcelku podobný básni Březinově. Oba básníci pocitují cosi jako samozpůsobenou ztrátu či zmrzačení svého „lepšího já“. Zatímco Březinova báseň je přesvědčivým sebeobviněním a vyjadřuje aktivní zodpovědnost nad danou situací, Šrámkova báseň je spíše jednoduchým citovým povzdechem.

První verš je doslovny, neutrální a zcela konceptuální: *Conc N.* Prvním emotivním znakem je obrazné vyjádření já *dokořán*, jež je evaluativně neutrální. Jde o pouhou partikularizaci pojmu: *Exc Part*, eventuálně intenzifikaci otevřenosťi *Exc Int*. Třetí verš obsahuje opět značně přímý popis reality a jediným relevantním znakem je zde *zpíváje si jemně*, což je *Conc Ev+*; čtvrtý verš je opět čistě pojmový a neutrální, stejně tak pátý; šestý verš obsahuje *Exc Emph Ev-*. Vzhledem k tomu, že ten, kdo opouští, je identifikován pozitivně ve třetím verši, fakt opouštění má negativní charakter. Celková emotivnost strofy je mnohem nižší než emotivnost strofy Březinovy, obrazovost je jednodušší a chudší, strofa je jakoby zpívána v nízkém klíči a dojmá spíše svou přímostí a obnaženosťi básníkova nitra, než svou obrazovostí. Je zde méně specifického hodnocení, méně vyhrocené emoce, nejsilnějším excitátorem je zde opakování *Exc Emph* na samém konci strofy.

Druhá strofa začíná *Exc Emph*, opakováním pojmu žil, druhý verš je opět čistě konceptuální a hodnotově neutrální, třetí verš obsahuje pouze *Conc Ev- bled*, čtvrtý opět pouze opakování slova dva: *Exc Emph*; emotivita páťeho verše je pouze partikulační; a konečně šestý verš obsahuje *Exc Ev- kůň jen jeden daný kontextem, Exc Ev- smutná a Exc Part u mých jeslí*. Strofa je opět méně citově nasycena než Březinova, pojmově jednodušší. Evotivita je potlačena, pouze partikulační či emfatická, s výjimkou posledního verše.

Expresivita třetí sloky je prominentnější a specifičtější. Z prázdného místa *Exc Ev-*, na okraji džbánu *Exc Part*, že mén výhojí *Exc Ev-*, z bolesti větší *Conc Ev-*, dostanu-li ránu *Exc Ev-*, z ticha hroznějšího *Conc Ev-*; pátý verš je *Conc N*, šestý *nine opustil, mne opustil Exc Ev- Emph*. Šrámek kupí v poslední sloce negativní excitatory, jde o emotivní gradaci. Jeho báseň ve srovnání s básni Březinovou plyne a narůstá, kdežto Březina vyslovuje hlavní myšlenku hned v první sloce a dále ji zdůrazňuje paralelními variantami. Vedle vyššího počtu emotivních excitátorů je to jedním z hlavních důvodů vyšší emotivní intenzity. Je příznačné, že básník větší pojmové složitosti je citově expresivnější než básník obrazové a pojmově jednodušší. Dokazuje to, že závažný měřicím faktorem básně je, jak jsou pojmy využity a strukturovány k vyjádření citovosti a jaký je jejich poměr k dominantnímu významu básně. Analýza rovněž vypovídá o tom, že obrazovost básně, pokud je neotřelá, je sama o sobě výrazným prostředkem emotivní komunikace.

3. Třetím básníkem, jehož jsme pro tuto studii vybrali, je Jaroslav Seifert poetického období. Lehkost poetiky českého poetismu dvacátých let se odráží mimo jiné v jeho sbírce Poštovní holub. Jde o básníční hravé, s originálními asociacemi pojmu. Tragické motivy jsou často podány směsicí žertu, paradoxu a jakési odevzdáné melancholie.

Víno a čas

Gratulace K. Tomanovi

Že odtéka a plyne čas?
Že člověk počne umírat tím dnem,
kdy poznal svět?

Jen zeptejte se Belfortskeho lva,
zda nevyměnil by si věčnost z pískovce
za jeden den,

kdy do živého masa moh' by zatnout dráp
a pít krev,
až hrůzou uhasla Etoile.

Proč měl by člověk trpce počítat
dny svého života
jak zrnka ve hroznu?

Že krása umírá na tváři světských žen?
Cylindr Baudelairů že už se nenosí
a je už démodé?

Byl přece zrcadlem,
v němž hoří dodnes lampy bulváru,
tvář pyšná, Paříž!

Vždyť naše oči se tam sekalý
s úsměvy žen, jež dávno umřely
a mrtvý jsou.

Dnes chtěl bych napít se,
a Tobě na zdraví,
z té láhve, z které Verlaine kdysi pil,

poslední peníz měně.
Vždyť víno jako poezie staré je
a obráceně.

(*Poštovní holub*, 1929:29-31)

Báseň má devět kratkých strof, které odkapávají jako kapky z láhve nedopitěho vína, s občasnými přesahy mezi sebou. Jde o jakýsi povzdech nad plynutím času, tedy opět o otázku života a smrti, jelikož jde zřejmě o gratulaci ke kolegovým narozeninám. Avšak jak jinak je toto téma uchopeno u Seiferta poetického období! Nikde stopy po opravdovém smutku, výčitkách, mučivých otázkách, ztrátách. Básník se klade jakoby na dno říčního proudu a nechává se jím unášet.

Prvním emotivním znakem básně je řečnická otázka opakující se dvakrát. Je jí možno označit za *Exc Emph*. To, že však začíná v obou případech částíci že, její váhu zmírňuje a dodává sloce zlehčeného, ba žertovného charakteru *Exc Emph Mit*, který je v rozporu s tragickým obsahem druhého a třetího verše, který tvrdí, že člověk počne umírat tím dnem, kdy poznal svět *Exc Ev-*. Emotivnost této věty je čistě sémantického charakteru; je dáná rozporem mezi banálností označeného faktu a jeho ozvláštněním přemrštěnou absolutizací.

V druhé sloce opět Seifert využívá techniku apelativního zaangažování čtenáře do básně, tentokrát pomocí výzvy, jež vytváří *Exc Part*. Věčnost z pískovce za jeden den je komplexním

pozitivním znakem charakterizovaným opět lehkou emfazí (Exc Ev-) Exc Emph. *Věčnost pískaře* je jaksi směšná (negativní) v porovnání s jedním dnem, který je svou pozicí na konci strofy zdůrazněn.

Třetí strofa čtenáře po lehkosti předešlých dvou překvapuje svou násilnou obrazností: *do živého masa zatnout dráp Exc Ev±, pít krev Exc Ev±, hrázou Conc Ev-, uhasla by Etoile Exc Ev-*. Ale i v této sloce je cítit žertovný podtext, daný absurdnosti násilných snů pískařového lva. Tento pragmatický podtext (Exc Ev Cancel) ruší převážně negativní obrazy sloky a neutralizuje je.

Čtvrtá sloka je čistým kontrastem ke sloce třetí, jež v zásadě tvrdila, že život z masa a krve má nesmírnou cenu (byť v žertu), neboť se tu klade otázka, *proč by měl člověk lpět na životě?*, zcela bez přechodu. Básník si opět hraje se čtenářem a klade mu tuto rétorickou otázku, Exc Emph. Sloka obsahuje Conc Ev- trpce a srovnání dny jak zrnka hroznu Exc Int. Conc Ev- je řečnickou otázkou popřen, a tak opět zůstává dojem zrušeného tvrzení, jež je zdůrazněno.

Pátá sloka obsahuje dvě řečnické otázky, a tak dva Exc Emph Mit, oba zlehčené částicí že, dále tvrzení *krásá umírá na tváři světských žen*, jež je možno označit za Conc Ev-, a toto tvrzení je přirovnáno k Baudelairovu cylindru, který už se nenosí. Dané srovnání je tak Exc Part a opět zlehčuje jak negativnost tvrzení, tak její důležitost. *Démodé* je Exc Ev-, paralelismus už se nenosí - *démodé* Exc Emph. Celá strofa opět vytváří znak zlehčené důležitosti Exc Emph Mit, tak typické pro poetiku poetismu.

Sestá sloka je zvoláním, tedy opět emfází, Exc Emph, navíc uvedené emfatickou částicí *přece* Exc Emph. *Cylindr* je zde srovnán se *zrcadlem* a toto srovnání je viděno pozitivně, Conc Ev+, *tvář pyšná* Conc Ev-, dále v kontextu s paralelismem *Paříž* vytváří další Exc Emph; *lampy bulváru hoří v zrcadle (cylindru)* je Exc Part. Tato sloka tak v zásadě zdůrazňuje interpretaci plynutí času jakožto pozitiva.

Sedmá sloka začíná emfatickým *vždy!* Exc Emph, *naše oči se tam setkaly s úsměvy žen* Conc Ev+, jež dávno *umřely* Conc Ev±, *umřely a mrtvý jsou* je opět Exc Emph. Tato sloka je tedy opět předešlým emfází, tentokrát ambivalentního Conc Ev±.

Osmá sloka vyslovuje pouhý přípitek, v němž autor srovnává dnešní přípitek s láhví Verlainovou Exc Ev+, a *Tobě na zdraví* je Exc Ev+ Emph. Pozitivnost je zde zdůrazněna.

Devátá sloka dokončuje větu z osmé poslední peníz méně Exc Ev+ Emph (důležitost pití pro Verlaina je zdůrazněna jeho výměnou posledního peníze za láhev) a zakončuje báseň žertovným *vždy!* Exc Emph *víno jako poezie staré je a obrácené* Exc Ev+.

Analýza emotivních znaků básně zcela potvrzuje obecné hodnocení poetismu jakožto směru emotivního, a to převážně pozitivně. Emotivita je zde zdůrazněna velkým počtem excitátorů, jež jsou nejen lexikální, ale i syntaktického a čistě pragmatického charakteru. Většina pojmových výrazů je hodnotících, a tak nepřímo se na emotivní povaze básně podílejí. Většina slok obsahuje apelativní typ emfáze, který ji rámcuje. Převažujícím emotivním významem je význam emfatický, bezprostřední citovost je tak podtržena. Negativní významy jsou vzácné a systematicky zmírněné či zpochybňené. Vytváří se tak pocit celkové ambivalentnosti významů negativních, smíšených s čistě pozitivními a provokativními syntaktické i lexikální. Přiznáčná je i relativní prázdnota osmé strofy, která vyjadřuje příležitost, pro niž byla báseň napsána. Po ní následuje strofa poslední, v níž emotivita je poeticky ztlumena a jejíž základní teze „víno je staré jako poezie“ je banální i žertovně zároveň. Na rozdíl od Březiny a Šramky, plynutí času v Seifertovi dvacátých let nevzbuzuje mučivé pocity, ba naopak je mu příčinou k smíchu, radosti a žertu.

4. Vítězslav Nezval psal podobně lehké básně v různých obdobích svého života a je znám především jako básník slunečný, melodický, ba pozitivnější než Seifert, který má při všem humoru často sklon k melancholii. Nezval však proslul především mistrovstvím svých metafor, jejich bohatstvím a originalitou. Nezval třicátých let je nejvýznamnějším představitelem české-

ho surrealismu, kultivoval intenzívni vztahy s pařížským surrealismem, s André Bretonem, a část jeho tvorby z té doby, již považuji za jeho tvorbu nejjazímacíjší, je překvapivě temná svým emotivním jádrem. Jako když surrealismus se svým proudem podvědomí a sémantikou sna dal náhle nahlédnout do temných koutů básníkovy duše. Vybrala jsem pro tuto analýzu úryvek z *Absolutního hrobaře*, sbírky z roku 1937, kdy se celá česká poezie zatemňuje předtuchami hrozící budoucnosti. Poetismus je v této době již pasé. Světová situace s hospodářskou krizí a nástupem fašismu v sousední zemi se vymyká z poetické poetiky, jež sáhla po lehkosti jakoby předečasně. Surrealismus je směr mnohem širších možností. Vyžaduje přitom intenzívni smyslové obrazové myšlení, jež je v českém básnictví vzácné.

Pod trhlinou dřevěného stropu barvy uzeného masa
V ní plétou dva drátěné sluneční paprsky
fialovou punčochu
A vrhají svůj otiskům prstů podobný odlesk
na hliněný džbán plný piva
Podpíraje levým ramenem z něhož vyčnívá kořen
Traverzu hospody uvadlých věků
Absolutní hrobař
Tráví jeden ze svých hniliobných všedních obědů
Tak
Že
Jeho
Naloženému vejci podobné levé oko
Je upřeno
Na katastrální mapu vytvořenou pavoukem
na salámu potaženém plísní
Zatímco z jeho pravého
Mušimi larvami vysmalovaného oka
Vyletí občas masačka velikosti knoflíku
Do otevřeného okna
Jež napodobuje
Modrou skalici zatopené žně
Pod šibenicí z krabiček zdobených chrpou
a střívky malých polních myší

(Absolutní hrobař, 1937: 45)

Báseň připomíná obraz Salvadora Dalího. První verš je Conc N, mohl by být součástí kteréhokoli jiného textu. Ale už druhý verš obsahuje nápadný obraz *dva drátěné sluneční paprsky* Exc Part a *pletou fialovou punčochu* Exc Part. Verš třetí je opět citově neutrální. Verš čtvrtý obsahuje opět Exc Part *podpírá ramenem z něhož vyčnívá kořen*. Verš pátý *traverzu hospody uvadlých věků* Exc Ev-. Tedy první evaluativní excitátor je až v pátém verši, metafore jsou přitom nezvykle nápadné a silně citově nasycené. Avšak nejde tu o prostou hru s důležitostí či s ambivalentní jevů jako v poetismu, ani o jejich hodnocení jako v poetikách předešlých. Zde se dává průchod životu, jak prostě je, viděn ozvláštněným prizmatem snově bizarních obrazů založených na smyslových dojmenech podvědomí. *Absolutní hrobař* (verš šestý) je sám o sobě Exc Ev-, avšak v tomto ozvláštněném kontextu jako by pozbýval své hodnotef charakteristiky a byl

pouhým Exc Part. Podobně verš sedmý, který obsahuje Conc Ev- *hnilobný* v sekvenci *tráví jeden ze svých hnilobných obědů*, se stává v daném absurdním kontextu pouhým Exc Part, a umožňuje tak čtenáři zvýšený estetický odstup od sdělení. Verše (8, 9, 10) obsahují rozdelenou spojku a přivlastňovací zájmeno, jež jsou samy o sobě neutrální, avšak jejich násilné a nelogické rozdělení vytváří opět Exc Part. Nelze zde mluvit o emfázi, jelikož informace v nich obsažená je v daném kontextu příliš bezvýznamná.

Verš jedenáctý *naloženému vejci podobné levé oko* opět na sebe upozorňuje především svým ozvláštněním charakterem, aniž by cokoli zdůrazňoval či hodnotil. Srovnání je velmi neobvyklý, byť případný Exc Part. Verš dvanáctý je neutrální, verš třináctý opět obsahuje Exc Part na katastrální mapu vytvořenou pavoukem na salámou potaženém plísni, verš čtrnáctý je neutrální spoj, verš patnáctý obsahuje opět Exc Part mušími larvami vysmalovaného, podobně verš šestnáctý. Verš (17 a 18) jsou opět neutrální, zbytek básně je opět založen na Exc Part.

Úryvek z této významné surrealistické básně Nezvalovy třicátých let tak překupuje citovými významy, avšak zároveň zvláštním způsobem vytváří odstup pro čtenáře tím, že veškeré významy neutralizuje na pouhé Exc Part, prosté subjektivního hodnocení jak co do kvality, tak co do důležitosti. Emotivní nasycenosť básně je dána bohatou obrazovostí pro Nezvala charakteristickou. Převažují negativní jevy, jež jsou partikularizací přehodnoceny v jevy neutrální, a básník tak dosahuje čtenářovy zvýšené pozornosti k nim. Konceptuální znaky se objevují jen jako spojovadla. Kontext hraje v této básni významnou úlohu. První verš je charakteristicky neutrální, jelikož kontext, v němž by se mohl interpretovat jinak, ještě nebyl vytvořen. Ohňostroj metafor, tak charakteristický pro tohoto básníka, je z hlediska sémantického právě ohňostrojem emotivních významových komponent, jež nutně nemají hlubší duchovní význam. Pochmurný tón této básně není pro Nezvalu vcelku typický. Vybrala jsem tuto báseň proto, že vystihuje Nezvalův existenciální pocit, ztělesněný metaforou *absolutního hrobaře*, tedy jaksi konkluzívní postoj k plynutí času a lidského místa v něm. A toto je téma ostatních básní shrnutých v této studii. Není zanedbatelné, že básník schopný snad nejlépe a nejintenzívnejší z básníků tohoto období vyjádření lehkých poloh, vyjadřuje v tomto díle obecněho existenciálního dopadu právě polohu opačnou. Zároveň je typické, že básník se zde za vyslovené „nestaví“ osobně, nýbrž se „odcizuje“.

5. Jiří Kolář je znám především jako básník surrealismu čtyřicátých let, jako vedoucí osobnost Skupiny 42 (Ivan Blatný, Jiřina Hauková etc). Jiří Kolář se ve své poezii obrací k urgentním tématům doby způsobem nekompromisním a vysoce etickým. Jeho poezie vzbuzuje často dojem syrovosti a otevřenosť, s níž adresuje ty nejrůznější a nejostřlivější situace moderního člověka, aniž by je sentimentalizoval, z něhož vzniká významného básníka čtyřicátých a padesátých let. Kolář se později přestal věnovat poezii a proslul jako výtvarný umělec svými kolážemi. Před mnoha lety emigroval do Paříže, kde má dosud svůj ateliér. Kolářova poetika je poetikou objektivní distance, doslovného a chladného popisu, který kontrastuje s hlubokou etickou zainteresovaností autora. Pro tuto studii jsem vybrala báseň *Nožem skla oddělili nebe touhy* (30. červenec) ze sbírky Dny v roce, jež je poněkud metaforičtější a tradičnější než Kolářova pozdější poezie.

- 1 Nožem skla oddělili nebe touhy
od země skutečnosti
- 3 Povždy bude člověk sahat po svém snu
a narazí na neviditelnou přehradu
- 5 nemilosrdného ostří,
ale jednou se vzepne kůň jeho srdce,
- 7 přerve uzdu, shodí jezdce
a vpádí na dlažbu moře.

- 9 Zástupové se povalí v jeho stopách,
však jsou tu ryby,
- 11 nohy zástupů budou užírány;
jen jeden z tisíců se dostane na břeh
- 13 přes hladové vody.
Se smrtí na jazyku
- 15 padne tváří na novou půdu a zavzlyká
žalm za pohlcené
- 17 a potom, on, který žil pro množství,
počne myslit na sebe.
- 19 Je sám živý zde, byl by sám i mrtvý.
Oheň života roznítí jeho krev.
- 21 Napřed zryje půdu,
uloží první nalezený plod a počne čekat,
- 23 čekat úrodu nového prachu,
čekat a volat,
- 25 že tato země je ráj,
aby ti, jež vidí, nepadali bez naděje,
- 27 jednou naplní hřich vod
a cesta bude volná,
- 29 cesta vykameněná mrtvými; až zasvitne noc,
upadne ve spánek a bude zpívat
- 31 o mužích a ženách
zaplavujících zem,
- 33 kde není života bez nich, kde na ně čeká
nekonečný ráj.

(Dny v roce, 1948: 61-62)

Jde o báseň o lidské proměně, životě, smrti, plynutí času. Ale jak jinak je opět toto téma uchopeno u Koláře! První verš je surrealistický a bez kontextu těžce srozumitelný. *Nožem skla* je možno považovat za Exc Part, *nebe touhy* Exc Ev+ a *země skutečnosti* Exc Ev+ ze druhého verše tvoří Conc Contr a neutrální *oddělili* se slává v mé interpretaci Conc Ev-, jelikož implikuje, že touha je oddělena od skutečnosti. Tato interpretace nemusí být platná pro každého čtenáře. Verš třetí obsahuje Conc Ev+, verš čtvrtý obsahuje překážku pro verš třetí *narazí*, a proto Conc Ev- na neviditelnou přehradu nemilosrdného ostří Conc Ev-. Verš šestý obsahuje ozvláštnující metaforu *kůň jeho srdce* Exc Part, jež v daném kontextu může být interpretována jako Exc Ev+ vzhledem k tomu, že jde o způsob překonání překážky a dosažení snu; podobné metafore verše sedmého a osmého, jež navíc obsahují komponenty intenzifikační (*přerve, vpád*). Časté přesahy metaforických spojení do následujícího verše způsobují, že emotivní znaky v Kolářově básni na rozdíl od básní předešlých nejsou izolovány v rámci jednoho verše, nýbrž jeho hranice překračují. Vytváří se tak dojem prozaičnosti.

Zástupové se povalí je Exc Part Int, *nohy zástupů budou užírány [rybami]* je Exc Ev- Part. Myšlenka o užírání nohou zástupů rybami je bizarní. Jen jeden z tisíců se dostane na břeh je Exc Int Ev- (je zdůrazněna malá kvalita přežívajících, což je vnímáno jako jev negativní). *Hladové vody* Exc Ev-, *Se smrtí na jazyku* jsou opět Exc Ev-, *padne a zavzlyká* jsou Conc Ev-, *žalm za pohlcené* jsou opět Conc Ev-. *On, který žil pro množství, počne myslit na sebe* Conc Contr.

Ve verši devatenáct sám i sám Exc Emph je spojen s kontrastem živý - mrtvý Conc Contr. Verš dvacátý oheň života rozní jeho krev je Conc Ev+, ztrouštanec se probouzí opět k životu. Verše (21 až 24) obsahují názvy kreativních činností, jež je možno považovat za Conc Ev+, slovo čekat se opakuje třikrát a vytváří tak Exc Emph, idea úroda nového prachu je Exc Ev+ vzhledem k tomu, že pojed úrody, jež je pozitivní, je zeskupičen pojmem prachu, jenž vyvolává asociaci opětného zničení.

Verše (25 až 28) obsahují tři exc. Exc Ev+ ráj a Exc Ev- hřich vod a Exc Ev+ naplní hřich vod. Kromě nich pak Conc Ev+ volná cesta a Conc Ev+ aby nepadali bez naděje.

Verše (28 a 29) vytváří opět zvláštní kontrast: cesta bude volná - cesta vykameněna mrtvými Conc Ev+ se tak převrací v Exc Ev-, dále doplněný Exc Ev+ až zasvitne noc; verš (30) je ozvláštněny: upadne ve spánek a bude zpívat, lze ho považovat za surrealistickou metaforu Exc Part, zaplavující zem Exc Int, paralelismus kde, kde vytváří Exc Emph a nekonečný ráj Exc Int Ev+.

V Kolářové básni tak převládají opět Exc nad Conc, avšak konceptuálních znaků s evaluativní implikací je zde rovněž velké množství. Kolářova orientovanost na otázkou dobrá a zla je odražena v převážně evaluativním charakteru vyskytujících se znaků, ať emotivních, tak neemotivních. Složitá hra pozitiv a negativ je na konci básni vypořádána přidáním Exc Emph a Exc Int.

Vytváření významu funguje strukturně hierarchickým způsobem. Např nožem skla = Exc Part, nebe touhy = Exc Ev+, země skutečnosti = Exc Ev+. Nebe touhy není negativní, jelikož nikde nebylo řečeno, že touha překročila únosnou míru. Navíc nebe jasně naznačuje pozitivní valér. Rovněž země skutečnosti musí být vnímána pozitivně. V obou případech jde o individualizované metafore, tedy znaky emotivní. Avšak obě metafore jsou spojeny slovem oddělili, které naznačuje, že dva pojmy či citové světy, které k sobě patří, byly od sebe odděleny, navíc neosobní třetí osobou pl., což se jeví jako negativní Conc Ev-. Toto pojetí vyplývá i z následujícího textu, kde právě toto oddělení způsobuje konflikt stojící tištice životů. Vzhledem k tomu je tento Conc Ev- dominantou prvních dvou veršů přesto, že je zde „v menšině“. Dva verše takto spojené dominantou lze nazvat básnickou frázi.

Verš (3) se jeví jako jeden celek, jenž v protikladu k verší (4) (Conc Ev-) působí jako Conc Ev+. Verš (5) je rozvinutím verše (4) přidáním dalšího Conc Ev- a zakončuje druhou básnickou frázi.

Verš (6 až 8) tvoří třetí básnickou frázi, charakterizovanou převážně citovými významy, zejména intenzivními partikularizačními. A právě tyto charakterizují sémantický obrat v básni - vytváří se odporní vůči situaci vzešlé v úvodu.

Čtvrtá fráze je tvořena verší (9 až 13). Jde o sémantické rozvinutí fráze třetí, neboli její následky, jež jsou provázeny řadou Exc Ev- (nohy užírány, jeden z tisíců se dostane na břeh, hladové vody).

Pátá fráze je obsažena ve verši (14 až 18). Jde opět o rozvinutí předešlé fráze. Tato fráze je opět převážně negativní, avšak excitační významy jsou zde v menšině, emotivita je ztlumena.

Verše (19 a 20) představují jisté intermezzo. Zbylý člověk po velké proměně medituje a přeorientovává se, intermezzo je převážně konceptuální, metafora oheň života nelze povážovat za exc, jelikož je otřelá.

Verš (21 až 24) tvoří frázi zobrazující realizované započetí nového života. Jde o čtyřverší, kde Conc a Exc významy jsou poměrně vyvážené a vyznění je v podstatě pozitivní. Emotivita je zde napojena na slovo čekat, které je třikrát opakováno.

V sedmém frázi emfáze přerůstá a vrcholí v Exc Ev+ ráj ve verši (25), jímž se tato fráze počíná. Sedmá fráze je tvořena z převážně Exc Ev+. K ozvláštnění je vložen Exc Ev+ naplní hřich vod.

Poslední, osmá fráze je tvořena šestiverším počínajícím versem (29). Exc Ev+ se zde kombinuje s Exc Part, Int a Emph. Dá se říci, že jde o „rozepívání“ závěr. Jediný negativní význam je na počátku šestiverší cesta vykamenělá mrtvými. Ostatní emotivní významy jsou pozitivní a zvýrazněně intenzifikací a emfázi.

Kromě zvýšené hodnotové orientace a orientace na společnost spíše než na jedince, je nutno si povšimnout u Koláře rovněž aktivního přístupu k tématu. Člověk se u Koláře přetváří, trpí, tvoří hodnoty a sní. Přístup ke světu je spíše činný než reflexivní.

6. Vladimír Holan je často řazen mezi takzvané básnické bolesti a kontrastu třicátých let. Je to básník vysoko reflexivní, intelektualizující, abstraktní, filozofický, básník zkratek a podstat. Jeho poezie je značně různorodá už proto, že tvořil dluho. V padesátých letech, kdy tradice novodobé české poezie mlčela pod útlakem stalinského a Gottwaldova totalitarismu, Holan napsal sbírku Bolest, jež vyšla s více než desetiletým zpožděním v roce 1965 a obsahuje verše z let 1949-55. Holana nelze považovat za typického představitele padesátých let v české poezii, jeho poezie je nadčasová, avšak lze ho považovat za jednoho z vůdčích básníků tohoto období.

K poezii

Nevíš, odkud vede ta cesta,
která tě nikam nepřivede.
Však málo o to dbáš, vždyť byla plná kouzel,
žen, zázraků a touhy po svobodě,
viděl jsi, jako by kůň byl zabit pod andělem,
anděl šel pěšky, to je ta cesta sebezapomenutí,
teprve pak jsi poznal hoře člověka,
ale i Boha, který také hledá štěstí,
ten nešťastně milující Báh...

(Bolest, 1965: 152)

Báseň *K poezii* je charakterizována hádankovostí a nedopověděností, tak typickými pro tohoto básníka. Jde opět o plynulí času, životní cestu a identitu člověka v nich. První verš je neutrální a čistě konceptuální. Druhý verš je opět konceptuální, avšak evaluativně negativní. Emotivita vzniká pouze na rovině pragmatické, kde oba verše tvoří paradox. Nevíš, odkud vede cesta, která nikam nevede. Tento paradox tvoří vnitřní formu emotivního významu negativního. Nejenže čtenář neví, odkud vede cesta, ví pouze, že nevede nikam. Vytváří se pocit marnosti, Exc Ev-.

Třetí verš začíná opět pojmovým: málo o to dbáš a končí důvodem pro tuto čtenářovu nedbalost vždyť byla plná kouzel Exc Emph Ev+. Čtvrtý verš pokračuje vyšším positivem: žen, zázraků a touhy po svobodě, jež jsou opakováním Conc Ev+.

Pátý verš je opět převážně konceptuální, kromě metafore kůň zabit pod andělem Exc Ev-; šestý verš nechává čtenáře v nejistotě o implikaci této události anděl šel pěšky Exc Ev+, to je ta cesta sebezapomenutí Conc Ev+, čtenář zde vzhledem k negativnosti, či nikoli; sedmý verš napovídá, že ano: teprve pak jsi poznal hoře člověka Conc Ev-.

Osmý verš se opět obrací k pozitivu: ale i Boha, který také hledá štěstí je Exc Ev+. Jde o ozvláštněné a zcela antropomorfické pojed Boha, proto Exc. Pozitivní je tento Exc svým kontrastem k předešlému verší. V posledním, devátém verši však básník toto své pojetí opět obrací v negativum: ten nešťastně milující Báh. Opět ozvláštněná, antropomorfická představa Boha, jež vytváří počtu básničky. Jde o Exc Ev±. Básník je jaksi utěšen touto antropomorfickou představou, byť je pro něj velmi problematická. Vědom si této problematičnosti, Holan

zakončuje svou báseň třemi tečkami, jež jsou Exc Part, tedy opět jistým upczorněním na ozvláštnost situace.

Vcelku lze říci, že Holanova báseň je nejkoncepтуálnější z analyzovaných básní. Citovost básně je v pozadí, na jakémso druhém plánu. Ambivalentní zakončení a Exc Part, který tvoří pointu básně, jsou velmi typické pro Holanův „sladko-hořký“ svět. Excitatory jsou většinou intelektuálního typu, jsou to významy vytvořené neobyčejnou myšlenkou či spojením pojmu, nikoli přímým zjevem či fyzickou situací. Jsou jaksi přítomny v sekundárním modelovém systému, tedy jde o excitátory tvořené spíše způsobem percepce individua, než tím, co je vnímáno. Básník se ve fantazii identifikuje s Bohem, tvůrčitelem, odtud pravděpodobně název básně, a považuje se za nešťastně šťastného. Životní cesta je identifikována s cestou sebe-zapomenutí, jež umožňuje poznat hoře člověka. Opět není jasné, zda tento jev je žádoucí, či nikoli. Touto ambivalentností se Holan liší od Březiny, Šramky i Koláře. U Nezvala rovněž nejde o ambivalentnost, nýbrž spíše o odstup od hodnocení a o ozvláštnění. U Seiferta jde o zlehčení a žertovné zvrácení problematiky a hru se čtenářem. Přístup k tématu byl u všech jednotlivých básníků zcela odlišný. Nejvíce podobní si byli v pojetí tématu Březina a Šramek, ale i ti se typem citovosti jasné odlišovali.

Analýza poměrů emotivních a konceptuálních komponent básně a jejich kvality, založená na metodologii vyvinuté a definované v mé knize *Emotive Signs in Language* tak umožňuje efektivně a ekonomicky charakterizovat básnický text, básnický typ i celkový autorův postoj ke světu.

LITERATURA

VOLKOVÁ, Bronislava

1987 *Emotive Signs in Language* (Amsterdam: John Benjamins)

ROMAN JAKOBSON A ČECHY

Na útěku, ve službách, v pokusu o návrat.

„My jsme se od 15. března snažili dostat se pryč... Přes měsíc to trvalo, než jsme dostali povolení k odjezdu a víza do Dánska, Norska, Anglie a Jugoslávie. Roman byl pozván už od podzimu do téhoto zemí přednášet. Nakonec na naléhání vyslanectví téhoto zemí po nejrozmanitějších nepřijemnostech a vysetřování byl kladný výsledek a mohli jsme odjet. Byt jsme likvidovali, nábytek složili u přátele, knihovnu předal Roman svému žáku. Vzali jsme s sebou jen nejnutnější šaty a knihy. Teď sedíme v Dánsku.“ Tak informovala paní Svatava Pírková-Jakobsonová jednu svou blízkou duši, již oslovovala „drahá Noemi“, v dopisu datovaném 10. května 1939, o začátku neklidné cesty slavisty Romana Jakobsona z Čech, proměněných v protektorát Böhmen und Mähren.

„Opustit naši zemi,“ komentovala vzniklou tísň pisatelka onoho dopisu, „*bylo pro Romana i pro mě stejně bolestné jako veliké štěstí*, které nám všichni naši tamější smutní přátelé přál. Ten poslední měsíc tam nám oběma šedively vlasy. Všichni tam jsou v hrůze a deprezi a v naději, v jediné naději na válku jako jedinou možnost vysvobození... V Brně začalo fyzické týrání nedržiců, mezi nimi našich přátel. Rádi německá policie...“

„Smutně a přátelsky se s námi loučili hokynář, policejní, průvodčí ve vlaku, celníci. Lid se dříž statečným švejkovstvím. Bábá na uhlenném trhu řekla jednou redaktorovi na otázku, co soudíte: „Co bylo, věděl líp než já, co je, také, co bude, jsou-li dobrý Čech, taky věděl, a jsou-li špicl, vylíčou mi...!“ Snad Tě bude zajímat, že v českém prostředí až na malé výjimky skoro vymizel antisemitismus, ba často lze mluvit o opaku. Loučení univerzity s Romanem bylo hrozně dojemné. Profesoři

všech směrů, posluchači bez výjmky, zřízenici slzeli, objímalí, zdůrazňovali na shledanou. *Byla dokonce vydaná, již za okupace, brožurka Pozdrav a díkuvzdání Romanu Jakobsonovi a Arne, který vůbec exceluje odvahou až závratnou, ještě především napsal v Lidovkách, že Masarykova univerzita - d o u f e j m e j e n d o č a s n ē - osírela o slavistu světového jména.“*

Vzrušený úsek útěku, o němž osobní dopis vypovídá obšírněji, než to dokládáme, byl z odstupu pojednán Romanem Jakobsonem v jeho Zprávě o činnosti v letech 1939-1945 s věcnou lakoničností: „Po několika týdnech nelegálního pobytu v Praze opustil jsem Československo 23. dubna 1939 pomocí dánských úřadů a jel jsem do Kodaně na pozvání tamější univerzity.

Letní semestr 1939 jsem přednášel na Kodaňské univerzitě o struktuře fonémat, měl jsem přednášku v Kodaňském lingvistickém koužku; byl jsem pověřen Raskovým fondem přípravou pro tisk slovanských lingvistických materiálů Královské knihovny v Kodani pro uveřejnění v pracích Dánské akademie...“

Hledání šancí pro sebe a pro ohrožené přátele doma už na té první stanici útěku doprovázely otázky manželů Jakobsonových, jak pomáhat vzdáleným Čechám. „Nesčíslní přátelé, známí a poloznámí doprovázeli nás přání,“ svěřovala se paní Svatava Pírková ve zmíněném dopise, „aby se něco dělalo pro národní věc. Hrozně rádi bychom se uplatnili tak nebo tak, ale Hubertův dopis zní nějak unaveně skepticky. Co o těch možnostech soudíš? Tam, když by lidé neměli jedinou naději, by už vůbec nemohli žít.“

Ještě ani po měsíci nebyla situace, pokud jde o zapojení Romana Jakobsona a jeho chotí do rezistence, jasnější. Jak jinak rozumět větě z dopisu datovaného 12. června 1939: „*Jsme moc nešťastní z toho, že všecka*